

درس سیزدهم: تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره ی صفوی

۱. مهم ترین پیامدهای اجتماعی و مذهبی هجوم مغول به ایران چه بود؟ مهم ترین آن گسترش تصوف و تشیع و پیوند روزافزون آن ها با یکدیگر بود.
۲. در کدام دوران، فعالیت طریقت های صوفیانه در ایران به طور چشمگیری افزایش یافت؟ در دوران مغولان و تیموریان.
۳. بنیانگذار و رهبر معنوی طریقت صفوی که صفویان نام خود را از او گرفته اند که بود؟ شیخ صفی الدین اردبیلی.
۴. طریقت صفوی در زمان جانشینان شیخ صفی در کدام مناطق گسترش یافت؟ در سرتاسر ایران و آسیای صغیر گسترش یافت و مریدان بسیاری را به ویژه از میان قزاقان، ترک حذب کرد.

۵. چرا مشایخ صفوی مورد احترام و تکریم فرمانروایان بودند؟ به واسطه ی مقام معنوی و نفوذ اجتماعی.
۶. طریقت صفویان در قرن نهم هجری تحت تأثیر شرایط فکری و فرهنگی جامعه ی ایران چه تحولی یافت؟ نخست به مذهب تشیع گرایش یافت و سپس به جنبشی سیاسی و مذهبی تبدیل شد.
۷. روی آوردن رهبران طریقت صفوی به فعالیت های سیاسی و نظامی چه نتایجی برای آنان در پی داشت؟ این فعالیت ها، مشایخ طریقت صفوی را درگیر در رقابت سیاسی و دشمنی با حاکمان سلسله های قراقویونلو و آق قویونلو کرد. در نتیجه ی این درگیری و رقابت ها، اگرچه چندتن از رهبران طریقت کشته شدند، اما تجربه ی مفید و مناسبی برای صفویان در راه کسب قدرت سیاسی به دست آمد.
۸. چگونگی تأسیس حکومت صفوی را شرح دهید؟ در آغاز سده ی دهم هجری اوضاع سیاسی میهن ما دچار آشفتگی و تفرقه ی زیاد شده بود. سلسله ی آق قویونلو که بر قسمت هایی از غرب و جنوب ایران حکومت می کرد به نهایت ضعف و انحطاط رسیده بود. در چنین شرایطی اسماعیل پسر شیخ حیدر با سپاهی متشکل از ایلات و طوایف مختلف قزلباش، آق قویونلوها را شکست داد و پس از تصرف تبریز، در آن شهر به عنوان پادشاه ایران تا جگذاری کرد.
۹. مهم ترین اقدام شاه اسماعیل صفوی پس از نشستن بر تخت شاهی چه بود و چه پیامدهایی داشت؟ رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی بود. این اقدام دو پیامد مهم داشت: نخست اینکه بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفوی قرار گرفتند و در سایه ی این دولت؛ متشکل، منسجم و متحد شدند. دوم؛ این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود، به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق، شد.
۱۰. شاه اسماعیل چگونه موجبات وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران را فراهم آورد؟ طی لشکرکشی و جنگ های مختلف مدعیان داخلی، به ویژه حکام محلی را از میان برداشت و موجبات وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران را فراهم آورد.
۱۱. اولین اقدام شاه اسماعیل برای مقابله با دشمنان خارجی چه بود؟ ابتدا ازبکان را که به خراسان یورش آورده و مشغول قتل و غارت مردم آنجا بودند، شکست داد و سرکرده ی آنان، شیبک خان، را کشت (۹۱۶ ق). به دنبال این پیروزی، بخش وسیعی از سرزمین های شرق ایران تا رود جیحون (آمویه) تحت حاکمیت صفویان درآمد.
۱۲. کدام پادشاه عثمانی در زمان شاه اسماعیل صفوی به ایران حمله کرد؟ سلطان سلیم.
۱۳. بهانه ی سلطان سلیم عثمانی برای حمله به ایران چه بود؟ فعالیت مریدان طریقت صفوی را در قلمرو خود.
۱۴. علت واقعی حمله سلطان سلیم به ایران چه بود؟ نگرانی و ترسی بود که او از ایجاد حکومت قدرتمند صفوی در دل داشت.
۱۵. نبرد سپاه شاه اسماعیل اول و سلطان سلیم عثمانی در کجا صورت گرفت و نتیجه ی آن چه بود؟ در دشت چالدران صورت گرفت. سپاهیان شاه اسماعیل، با وجود شجاعت و رشادتی که از خود نشان دادند، در برابر آتش توپخانه و دیگر جنگ افزارهای آتشین دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند (۹۲۰ ق) و تبریز، پایتخت صفویان برای مدتی به اشغال عثمانی ها درآمد.
۱۶. پس از مرگ شاه اسماعیل اول چه کسی بر تخت سلطنت نشست؟ پسرش تهماسب.
۱۷. چرا در سال های آغازین پادشاهی شاه تهماسب، اوضاع حکومت صفوی بسیار آشفته و نابسامان بود؟ از یک سو، سران ایلات قزلباش به خودسری و نافرمانی پرداختند و با یکدیگر به نزاع برخاستند و از سوی دیگر، ازبکان از شرق و عثمانی ها از غرب به مرزهای ایران هجوم آوردند.
۱۸. شاه تهماسب چگونه توانست پایه های حکومت صفوی را تثبیت و تحکیم کند؟ شاه تهماسب به تدریج زمام امور را به دست گرفت و به سرکشی سران قزلباش پایان داد. او سپس ازبکان را شکست داد و آنان را از خراسان عقب راند. وی همچنین با اتخاذ تدابیر مناسب، تهاجمات پیاپی ارتش عثمانی را به خاک ایران دفع کرد.
۱۹. در فاصله ی مرگ شاه تهماسب و روی کار آمدن شاه عباس اول، چه کسانی بر تخت سلطنت صفویه نشستند؟ شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده.
۲۰. مهم ترین مسائل و مشکلات نخستین سال های پادشاهی شاه عباس اول را بنویسید؟ از یک سو، سران قزلباش به جان هم افتاده و شاه را بازیچه ی اهداف و اغراض طایفه و ایل خود قرار داده بودند و از سوی دیگر در غرب، ارتش عثمانی مناطق وسیعی از خاک ایران را اشغال کرده بود و در شرق نیز ولایت خراسان هدف تهاجم و تخریب شدید ازبکان قرار داشت.

۲۱. شاه عباس اول برای نجات کشور از مسائل و مشکلات داخلی و خارجی، چه اقدامات و اصلاحاتی انجام داد؟۱- ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور۲- نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه۳- توسعه ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی۴- انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان۵- بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران.
۲۲. شاه عباس اول برای ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور چه اقداماتی انجام داد؟ او برای تحقق این هدف امرای سرکش و طغیانگر قزلباش را سرکوب کرد و قدرت سیاسی و نظامی آنان را به طور چشمگیری کاهش داد.
۲۳. تا زمان شاه عباس اول، سپاه صفوی متشکل از چه کسانی بود؟ متشکل از جنگاوران ایلات مختلف (قزلباشان) بود و سران ایلات به اتکای نیروهای ایل خود هر گاه فرصت می یافتند، اقدام به سرکشی و خودسری می کردند.
۲۴. شاه عباس اول به منظور تقویت قدرت سیاسی و نظامی دولت مرکزی و کاهش توان سیاسی و نظامی امیران و ایلات قزلباش، چه اقداماتی انجام داد؟ اقدام به ایجاد سپاهی دائمی و حرفه ای کرد که کاملاً مطیع و وفادار به شخص او بود. بیشتر افراد این سپاه از میان جوانان گرجی، ارمنی و چرکسی تازه مسلمان برگزیده شدند. دسته های تفنگچی و توپخانه نیز به سپاه جدید افزوده شد. افرادی از میان جنگاوران این سپاه برکشیده شدند و به فرماندهی کل یا هریک از واحدهای مختلف آن رسیدند. از جمله ی آنان الله وردی خان گرجی بود که به بالاترین مقامات نظامی و سیاسی دست یافت.
۲۵. شاه عباس اول برای پرداخت حقوق و تأمین ندارکات و تجهیزات سپاه جدید چه اقدامی انجام داد؟ زمین های فراوانی را به املاک خاصه ی پادشاهی تبدیل کرد.
۲۶. شاه عباس اول به منظور بهبود وضع مردم و رفاه و آسایش عمومی، چه اصلاحاتی انجام داد؟ انجام کارهای عمرانی بزرگ مانند ایجاد کارگاه های بافندگی، جاده سازی و ساخت بناهای مختلف از قبیل پل ها، مسجدها، کاروانسراها، مدرسه ها، سدها، قنات ها و . . . ، گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای اروپایی و همسایگان و توسعه ی تجارت خارجی.
۲۷. چرا شاه عباس اول پایتخت را از قزوین به اصفهان منتقل کرد و در این شهر چه اقداماتی انجام داد؟ به دلایل سیاسی، نظامی و اقتصادی پایتخت را از قزوین به اصفهان منتقل کرد و با استفاده از اصول مهندسی و شهرسازی، این شهر را به یکی از زیباترین و آبادترین شهرهای جهان تبدیل کرد. افزون بر این، شاه عباس گروهی از ارامنه را در اصفهان مستقر کرد و از دانش ها و تجارب فنی، اقتصادی و تجاری آن ها به نفع کشور بهره برد.
۲۸. شاه عباس اول برای بیرون راندن بیگانگان از ایران چه راه حلی در پیش گرفت؟ او به خوبی تشخیص داده بود که درگیری همزمان با مهاجمان ازبک در شرق و ارتش قدرتمند عثمانی در غرب، احتمال موفقیت را کاهش می دهد. به همین دلیل با عثمانی صلح کرد و به خراسان لشکر کشید و با وارد آوردن ضربه ای سنگین بر ازبکان، آنان را عقب راند. وی، سپس برق آسا سپاه صفوی را به آذربایجان برد و با حمله ای غافل گیرانه، نیروهای عثمانی را شکست داد و مناطق اشغالی شمال غرب ایران را آزاد کرد و علاوه بر آن، عراق و عتبات عالیات را به قلمرو صفوی افزود.
۲۹. شاه عباس اول چگونه توانست پرتغالی ها را از خلیج فارس بیرون کند؟ ایران در آن زمان فاقد نیروی دریایی بود، اما سپاه صفوی با کمک کشتی های انگلیسی توانست سواحل و جزایر ایرانی خلیج فارس را که بیش از یک قرن در اشغال پرتغالی ها بود، آزاد کند.
۳۰. محققان و مورخان کدام دوره را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله ی صفوی قلمداد کرده اند؟ عصر شاه عباس اول.
۳۱. جانشین شاه عباس اول که بود و دوران فرمانروایی او چگونه گذشت؟ شاه صفی بود، او از تعادل روحی و سلامت عقل بهره کافی نداشت. او دستور به قتل سردار باکفایتی مانند اما مقلی خان، حاکم فارس داد. در زمان همین شاه بود که قندهار توسط گورکانیان هند از ایران جدا شد.
۳۲. کدام شاه صفوی قندهار را از افغان ها پس گرفت؟ شاه عباس دوم.
۳۳. چرا با به تخت نشستن شاه سلیمان، روند انحطاط و زوال صفویان شدت گرفت؟ این پادشاه با امور و اصول کشورداری بیگانه بود و در زمان او اعضای حرمسرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره ی امور حکومت دخالت می کردند. در نتیجه ی نفوذ و دخالت حرمسرا بود که شاهزاده ی بی کفایت و بی لیاقتی همچون حسین میرزا به عنوان جانشین شاه سلیمان انتخاب شد.
۳۴. چرا در دوران شاه سلطان حسین، حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید؟ زیرا او شاهی ضعیف و بی اراده بود و نسبت به امور مملکت توجه لازم را نداشت و به شدت تحت نفوذ درباریان و مشاوران خرافه پرست و نالایق بود.

۳۵. وقایع زمان شاه سلطان حسین صفوی را ذکر کنید؟ در زمان زمامداری او اختلاف و درگیری میان مقام های کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) افزایش یافت و اداره ی امور حکومت با بی نظمی و اختلال مواجه شد. کشاورزی، صنعت و تجارت دچار رکود و سستی شد. تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت های دینی افزایش یافت و اسباب نارضایتی گروه هایی از مردم ایران را فراهم آورد.
۳۶. مهم ترین شورش که باعث برافتادن حکومت صفوی شد را ذکر کنید؟ طایفه ای از افغان های شهر قندهار سر به شورش برداشتند. شورشیان با آگاهی از وضعیت آشفته و نابسامان حکومت صفوی به سوی اصفهان، حرکت کردند و با تسخیر پایتخت صفویان، به حیات آن حکومت پایان دادند.
۳۷. چرا شورش افغان ها و تسخیر اصفهان یک تهاجم خارجی محسوب نمی شود؟ زیرا قندهار بخشی از قلمرو صفوی به شمار می رفت.
۳۸. ارکان مهم فعالیت های اقتصادی در عصر صفوی چه بودند؟ کشاورزی و دامداری.
۳۹. چه عاملی در دوره صفویه موجب رونق اقتصادی در شهرها و روستاهای ایران شده بود؟ ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی.
۴۰. در دوره ی صفویه زمین ها به چند دسته تقسیم می شدند. توضیح دهید؟ ۱- اراضی ممالک: این دسته از اراضی کشور در اختیار و تملک والیان ایالت ها بود و آن ها این زمین ها را میان زیردستان خود تقسیم می کردند. ۲- اراضی خاصه: این زمین ها متعلق به شخص شاه بود و به ویژه از زمان شاه عباس درآمد آن برای اداره ی سپاه هزینه می شد. ۳- اراضی وقفی: این اراضی توسط مردم یا شاه وقف می شد. گاهی مردم برای جلوگیری از دست اندازی حکام زمین های خود را وقف می کردند. ۴- ملاک خصوصی: این زمین ها بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره قرار داشت.
۴۱. مالیاتی که دامداران در دوره صفوی پرداخت می کردند چه نام داشت؟ چوپان بیگی.
۴۲. وضعیت بازارها در دوره ی صفویه چگونه بود؟ قلب اقتصاد شهری، بازار بود. گروه های مختلف اصناف و پیشه وران و صنعتگران در بازار فعالیت می کردند و کالاهای خود را در معرض فروش می گذاشتند و در قبال حفظ امنیت به دولت مالیات می پرداختند. بازارهای عصر صفوی از زنده ترین و زیباترین بازارهای جهان بود. در هر بازاری راسته هایی وجود داشت که در هر کدام یک صنف فعالیت می کرد، مثل راسته ی زرگرها، تفنگ سازها، آهنگران، کلاهدوزان و... بازارهای اصفهان و کرمان از جمله شکوهمندترین بازارهای ایران بودند.
۴۳. وضعیت تجارت خارجی و بین المللی در دوره ی صفویه چگونه بود؟ رشد فراوانی داشت و ایران به یکی از کانون های مهم تجارت در آسیا تبدیل شد.
۴۴. سکه های گوناگونی که مردم در دوره ی صفوی استفاده می کردند را با توجه به ارزش آن ها نام ببرید؟ عباسی، محمودی، شاهی، بیستی و سکه های مسی به نام «غازبکه».
۴۵. چرا عثمانی ها با حکومت صفویه به دشمنی و ستیز برخاستند؟ عثمانی ها، شکل گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه طلبی سیاسی و نظامی خود تلقی کرده و با آن به دشمنی و ستیز برخاستند.
۴۶. پیامد لشکر کشی سلطان سلیم به ایران چه بود؟ این سپاه علاوه بر قتل عام شیعیان و مریدان طریقت صفوی در آسیای صغیر، در چالدران ایرانیان را شکست داد.
۴۷. عکس العمل شاهان صفوی در برابر حملات عثمانی ها چگونه بود؟ صفویان با درک شرایط، به شیوه های مختلف در برابر دشمن ایستادگی کردند. در نتیجه ی چنین مقاومتی بود که برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار از جنگ با ایران دست برداشتند و عهدنامه های صلحی میان دو کشور بسته شد.
۴۸. ازبکان چه قومی بودند؟ ازبکان از اقباق جوجی پسر چنگیز خان مغول بودند. آنان با شکست تیموریان، شهرها و روستاهای آباد و ثروتمند ماوراءالنهر را تصرف کردند.
۴۹. روابط صفویان با ازبکان چگونه بود؟ مقارن روی کار آمدن صفویان در ایران، شیبک خان ازبک در خراسان به تاخت و تاز و قتل و غارت مشغول بود. شاه اسماعیل در نبرد مرو او را مغلوب کرد و کشت و ضربه ای قاطع بر ازبکان وارد ساخت. حاکمان ازبک همواره روابط دوستانه و گرمی با حکومت عثمانی داشتند و در حمله به قلمرو صفوی به صورت هماهنگ عمل می کردند. در دوران شاه تهماسب و شاه عباس اول نیز ازبکان خراسان را مورد تهاجم و غارت قرار دادند، اما سپاه صفوی قاطعانه آنان را شکست داد.
۵۰. دولت صفویه با دولت گروکانیان هند بر سر چه مساله ای با یکدیگر اختلاف داشتند؟ دو دولت بر سر مسئله ی قندهار با یکدیگر اختلاف داشتند.
۵۱. چرا شهر قندهار برای صفویان دارای اهمیت بود؟ این شهر برای حفظ مناطق شرقی و درآمدهای گمرکی، برای ایران از اهمیت مهمی برخوردار بود.

۵۲. روابط دولت صفویه با حکومت گورکانیان هند چگونه بود؟ در آن دوره مناسبات سیاسی، فرهنگی و تجاری عمیقی میان دو کشور برقرار شد. در عصر صفوی با مهاجرت گسترده شاعران، نویسندگان، دانشمندان، معماران و هنرمندان ایرانی به هندوستان، فرهنگ، هنر و ادب فارسی در آن دیار شکوفا شد. تاج محل، یکی از پرآوازه ترین بناهای تاریخی توسط معماران ایرانی در این دوره طراحی و ساخته شد. روابط تجاری نیز بین دو کشور رونق فراوانی داشت.

۵۳. روابط ایران و غرب در عصر صفوی بر چه محورهایی استوار بود؟ نخست، تهاجم گسترده ی ارتش عثمانی به خاک اروپا، کشورهای اروپایی را تشویق کرد که در پی دوستی و اتحاد با رقیبان و دشمنان عثمانی برآیند. از این رو، دولت های اروپایی برای کاستن از حملات عثمانی ها به سرزمین های خود، تلاش کردند که با دولت صفوی روابط دوستانه برقرار کنند و با آن علیه عثمانی متحد شوند. دومین عامل در گسترش روابط ایران و اروپا در دوره ی صفوی، انگیزه و اهداف اقتصادی و تجاری بود.

۵۴. به دنبال اکتشافات جغرافیایی چه اتفاقی رخ داد؟ فعالیت استعماری کشورهای اروپایی آغاز شد.

۵۵. نخستین کشورهای اروپایی که از طریق راه های دریایی جدید به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند چه کشورهایی بودند؟ اول پرتغالی ها و پس از آن ه انگلیسی ها، فرانسوی ها و هلندی ها نیز از راه رسیدند.

۵۶. شاه عباس اول به کدام کشورها اجازه داد در خلیج فارس برای خود پایگاه های تجاری برپا کنند؟ انگلیسی ها، فرانسوی ها و هلندی ها.

۵۷. چرا شاه عباس اول کوشید تا مناسبات دوستانه ای را با کشورهای اروپایی برقرار کند؟ وی به انگیزه ی بهره برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان و نیز به منظور توسعه ی تجارت خارجی.

۵۸. تجارت ابریشم در زمان شاه عباس اول توسط چه کسانی انجام می گرفت و مشتریان اصلی ابریشم ایران چه کسانی بودند؟ توسط تجار ایرانی ارمنی زیر نظر شاه عباس انجام می شد. تجار اروپایی و کمپانی های مختلف هند شرقی، مشتری اصلی ابریشم ایران بودند.